

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยเป็นชาติที่มีศิลปะและวัฒนธรรมที่ยาวนานอีกประเทศหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยปรากฏให้เห็นเด่นชัดเป็นหลักฐานทั้งที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุ อันเป็นงานศิลปะที่ประณีตวิจิตรบรรจงจำนวนมาก ที่ผ่านการคิดค้น สร้างสรรค์ ประดิษฐ์ขึ้นด้วยความเพียรพยายามและสืบทอดกันมาเป็นเวลานานหลายร้อยปี หลายพันปี โดยเครื่องปั้นดินเผาของไทยก็เป็นงานประณีตศิลป์ที่มีลักษณะเฉพาะตัวอีกงานหนึ่งเช่นกัน งานเครื่องปั้นดินเผาของไทยที่เก่าแก่ที่สุดได้แก่เครื่องปั้นดินเผาที่ถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นภาชนะดินเผาเนื้อดินชนิดเออร์เทนแวร์ (earthenware pottery) ตกแต่งพื้นผิวด้วยการกดประทับ (stamping) เป็นลายเชือกทาบและลายตาข่าย รวมทั้งการขีดผิวให้มัน และการปั้นแปะ (bas-relief decoration) อายุประมาณ 8,400 ปี (Gorman, C., 1970, np; อ้างถึงใน ธนิก เลิศชาญฤทธ์, 2550, หน้า 39) นอกจากนี้ยังมีแหล่งวัฒนธรรมบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี สันนิษฐานได้ว่ามีอายุประมาณ 6,000 ปีเศษมาแล้ว ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เครื่องปั้นดินเผาเป็นเพียงภาชนะดินเผาทั่วไป บนเครื่องปั้นดินเผาจะมีลวดลายสีแดงเขียนทับลงไป สีที่ได้จากสีของดิน มีการใช้วัสดุธรรมชาติ เช่น เปลือกหอย เชือก หรือไม้แหลม ทำลวดลายบนผิวภาชนะ ต่อมาความประณีตของลวดลาย สีสันทัน และกระบวนการผลิตมีเพิ่มมากขึ้นและซับซ้อนขึ้น จนกระทั่งมีภาชนะเครื่องปั้นดินเผาที่มีสีสันทันหลากหลาย รูปทรงแตกต่างกัน มีความสวยงามเหมาะสำหรับการใช้งานและเป็นของขำรวย ของประดับตกแต่ง ซึ่งผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาที่มีเอกลักษณ์แห่งความสวยงามประณีต วิจิตรบรรจงชนิดหนึ่งที่มีชื่อเสียงของไทยก็คือ “เครื่องเบญจรงค์”

เครื่องเบญจรงค์หมายถึงเครื่องปั้นดินเผาสีขาว นำมาเขียนลวดลายที่ผิวผลิตภัณฑ์และลงสีจำนวน 5 สีคือ สีแดง เขียว เหลือง ดำ และสีขาว ตามความหมายของชื่อ “เบญจ” ที่แปลว่าห้า และ “รงค์” แปลว่าสี แม้บางหลักฐานกล่าวว่าเดิมนั้นเบญจรงค์มีเพียง 3 สีเท่านั้น โดยเครื่องเบญจรงค์ถือได้ว่าเป็นงานศิลปหัตถกรรมของไทย มีความเป็นเอกลักษณ์ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ แต่ตามประวัติศาสตร์พบว่าการทำเครื่องปั้นดินเผาเขียนสีเช่นเดียวกับเครื่องเบญจรงค์มีต้นกำเนิดในประเทศจีน ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 20 รัชสมัยสมเด็จพระจักรพรรดิซวนเต๋อะ (Xuande, พ.ศ. 1969–1978) สมัยราชวงศ์หมิง (the Ming dynasty, พ.ศ. 1911–2187) แคว้นกังไซ มณฑลเจียงซี (Jiangxi) หรือคนไทยเรียกแคว้นกังไส (Kiangsi) และนิยมอย่างมากในสมัยสมเด็จพระจักรพรรดิเฉิงฮัว (Chenghua, พ.ศ. 2008–2030) มีการบันทึกไว้ว่าเครื่องเบญจรงค์ของประเทศไทยในระยะแรกตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาปีที่ 3 ประมาณรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173–2198) ใช้การสั่งทำเครื่องเบญจรงค์จากประเทศจีนตามความคิดและลวดลายของไทย โดยให้ช่างชาวไทยเดินทางไปควบคุมการผลิต ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีรัชกาลที่ 2 มีพระตำหนักอยู่ใกล้วัดจุฬามณี ตำบลบางช้าง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงครามในปัจจุบัน ที่เดิมชื่อว่า “วัดเจ้าทิพย์” มีการ

ค้นพบเครื่องเบญจรงค์ที่ชำรุดเสียหาย ท่านจึงส่งเสริมการทำเครื่องลายน้ำทองที่ผู้กลายต่าง ๆ เขียนลงบนถ้วยและใช้สีทองประกอบสีทั้งห้าของเบญจรงค์แบบเดิม พร้อมเพิ่มสีต่าง ๆ เช่น สีชมพู ม่วง ฟ้ำ เป็นต้น

ความนิยมในเบญจรงค์และลายน้ำทองเริ่มลดลงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ที่เริ่มมีการนำเข้าเครื่องถ้วยและเครื่องแก้วจากยุโรป จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งถือเป็นยุคสุดท้ายของเครื่องเบญจรงค์ เนื่องจากอารยธรรมตะวันตกเป็นที่นิยมมากกว่า (สุกัลย์ เจริญกุล, ม.ป.ป.) เครื่องเบญจรงค์ในยุคสมัยนี้มีการผลิตในประเทศญี่ปุ่นและส่งมาขายในประเทศไทย แต่ไม่เป็นที่แพร่หลายเพราะไม่ได้รับความนิยม จึงมีจำหน่ายในช่วงเวลาสั้น และนักสะสมเครื่องเบญจรงค์ในระยะนั้นเรียกว่า “เครื่องถ้วยเบญจรงค์ญี่ปุ่น” จวบจนปัจจุบันวัตถุประสงค์ของการผลิตเครื่องเบญจรงค์แตกต่างไปจากการผลิตในสมัยก่อน โดยในสมัยโบราณจะผลิตเพื่อใช้งานแต่ในชนชั้นสูง แต่ในปัจจุบันเครื่องเบญจรงค์ของไทยได้รับความนิยมจากทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ การทำเครื่องเบญจรงค์จึงถือได้ว่าเป็นงานด้านศิลปหัตถกรรมของไทยที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีการปรับปรุงและคิดค้นรูปแบบและลวดลายใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น มีการลงสีที่หลากหลายมากกว่าการใช้ 5 สีดังเช่นในอดีต โดยส่วนมากที่นิยมทั่วไปจะมีการใช้สีทองเขียนลายเป็นหลักที่เรียกว่า “ลายน้ำทอง” และมีการประยุกต์ลวดลายที่แตกต่างหลากหลายให้เกิดเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละโรงงาน สำหรับการใช้นั้น ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศใช้เครื่องเบญจรงค์เป็นเครื่องประดับตกแต่งบ้าน เครื่องเบญจรงค์ถือเป็นของขวัญที่ระลึกและของขวัญที่มีความเป็นเอกลักษณ์สวยงาม หรูหรา และมีคุณค่าสูงสำหรับใช้ในโอกาสพิเศษ เช่น ของขวัญวันแต่งงาน ของรางวัล ของกำนัล เป็นต้น โดยการเลือกสีเลือกกลายนั้นขึ้นอยู่กับความพึงพอใจ ซึ่งแตกต่างจากความนิยมและความเชื่อในอดีต เช่น เครื่องเบญจรงค์ลวดลายเทพนม นิยมใช้ในพิธีบูชาเทวดา เรียกว่า “เครื่องเบญจรงค์บายศรีปากชาม” ซึ่งเป็นลักษณะชามเครื่องเบญจรงค์ที่ใช้รองบายศรี เป็นต้น

จากวิวัฒนาการของเครื่องเบญจรงค์ในประเทศไทยที่ยาวนานกว่า 380 ปี มีความผูกพันกับชาวไทยจากเฉพาะระดับชนชั้นสูงในอดีต จนถึงสามัญชนในปัจจุบัน มีความเชื่อและค่านิยมในการใช้งานจากลักษณะรูปทรง ลวดลาย และสีสันทัน ที่แตกต่างแปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา มีการสร้างสรรค์ลวดลายให้เกิดความมีเอกลักษณ์เฉพาะตน แต่ยังคงพยายามรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของความสวยงาม ประณีตอ่อนช้อย ของลายไทยโบราณ ซึ่งจากระยะเวลายาวนานดังกล่าว ประกอบกับสถานการณ์ของสิ่งแวดล้อมได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าแท้จริงแล้วลวดลายเบญจรงค์ในอดีตเป็นอย่างไร ลวดลายเบญจรงค์นั้นมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้างจากอดีตถึงปัจจุบัน

ดังนั้นการค้นหาลักษณะของลายเบญจรงค์ในอดีต รวมทั้งความเป็นมาและวิวัฒนาการของลายเบญจรงค์ที่พัฒนาขึ้น จึงเป็นวัตถุประสงค์ของการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ ภายหลังจากการสืบค้นตามกระบวนการวิจัยแล้ว จะได้ข้อมูลและลวดลายเบญจรงค์ที่เป็นจริงในอดีตจากการยืนยันของเอกสารหลักฐาน และบุคคล ผลการวิจัยจะได้ภาพต้นแบบลายเบญจรงค์ไทย ที่สามารถใช้เป็นต้นแบบให้กับช่างเขียนเบญจรงค์ สถานประกอบการผลิตเครื่องเบญจรงค์ และสถาบันการศึกษา นำข้อค้นพบไปใช้ประโยชน์ในการสร้างลวดลาย ผักผัน รวมทั้งการประชาสัมพันธ์เอกลักษณ์ความเป็นไทยได้ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อค้นหาความเป็นมาและวิวัฒนาการของลวดลายเบญจรงค์
- 1.2.2 เพื่อค้นหาอัตลักษณ์ลวดลายเบญจรงค์ไทย
- 1.2.3 เพื่อจัดทำภาพต้นแบบลวดลายเบญจรงค์ไทย

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

1.3.1 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยเรื่องอัตลักษณ์ลวดลายเบญจรงค์ไทยมีขอบเขตของการศึกษาดังนี้

1.3.1.1 ศึกษาที่มาของลวดลายเบญจรงค์และวิวัฒนาการของลวดลายเบญจรงค์ไทย จากอดีตจวบจนปัจจุบัน โดยใช้การวิเคราะห์จากลวดลายบนเครื่องเบญจรงค์จริง และภาพถ่ายจากหนังสือ พิพิธภัณฑสถานประกอบการ ร้านจำหน่าย และจากการสัมภาษณ์ นำสู่การค้นหาอัตลักษณ์ของลวดลายเบญจรงค์

1.3.1.2 การจัดทำภาพต้นแบบลายเบญจรงค์ไทย โดยการเขียนลาย และเขียนสีลงบนแผ่นกระเบื้องสีขาวโดยช่างฝีมือ เเผาสี ตามกระบวนการของการผลิตเครื่องเบญจรงค์ไทย

1.3.2 ขอบเขตด้านเวลา

ดำเนินการศึกษาวิจัยเป็นเวลา 10 เดือน ตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. 2554 ถึงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2554

1.3.3 ขอบเขตด้านพื้นที่

สถานที่ที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลได้แก่ พิพิธภัณฑสถานประกอบการผลิต และสถานที่จำหน่ายเครื่องเบญจรงค์

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

1.4.1 อัตลักษณ์ หมายถึง ลักษณะเฉพาะของลวดลายที่เขียนบนเครื่องเบญจรงค์ของไทย ที่ทำให้เครื่องเบญจรงค์ของไทยเป็นที่รู้จักและจดจำได้

1.4.2 เครื่องเบญจรงค์ หมายถึง ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาเขียนลายและเขียนสีบนเคลือบ โดยใช้สีหลักจำนวน 5 สีคือ สีแดง เขียว เหลือง ดำ และสีขาว ใช้วัตถุดิบและกรรมวิธีในการสร้างงานตามกระบวนการของการผลิตเครื่องปั้นดินเผา

1.4.3 ลวดลายเบญจรงค์ไทย หมายถึง ลายเส้นและสีสันทันที่มีการประดิษฐ์สร้างสรรค์ และถ่ายทอดโดยการวาดให้เกิดความงามบนผิวภาชนะเครื่องปั้นดินเผาสีขาว